

Tíz évvel ezelőtt távozott az Örökkévalóságba Tunyogi Csapó Gábor író és költő, lapunk egykor gyakori szerzője; nem feledve őt, alábbi tanulmányával és egyik szonettjével emlékezünk rá tisztelettel. Korábban közölt írásainak listája 2010. decemberi számunkban található meg.

A „német vallás” bevonulása Magyarországra

Tévedés lenne azt hinni, hogy a magyarság tárt karokkal fogadta a reformációt, amelynek első hullámai két egymástól teljesen független úton érték el az országot. Egyrészt Mária királyné német udvaroncokkal és tudósokkal telt udvarán, másrészt az észak-magyarországi városok német lakosságú polgári köreiben keresztül. Ez már magában elég volt ahhoz, hogy heves ellenkezést váltson ki a magyar rendekből. Mária királyné – II. Lajos felesége, Ferdinánd király és V. Károly császár nővére – mind a kisnemesek, mind a főurak körében közgyűlöletnek örvendett. Okkal vagy ok nélkül, ki tudná ma már megmondani? Mindenesetre egész magatartása lángra lobbantotta a magyar tudatban a 13. századig, Gertrúdig – II. András feleségéig – visszanyúló németgyűlöletet. A felvidéki német városok polgáraival szemben a magyarság a jóindulatú közömbösség álláspontjára helyezkedett; nincs tudomásunk sem a gyűlölködés, sem a barátság megnyilvánulásairól, bár kétségtelen, hogy a magyar birtokos réteg féltékenyen szemlélte e városok gazdasági hatalmának lassú, de biztos növekedését.

Mindezek alapján érthető, hogy a magyarság – s magyarságon itt a kor szellemében (tetszik, nem tesszik) a Werbőczy által meghatározott magyar rendeket kell értenünk – kezdetben mereven elutasította az „új hit” minden megnyilvánulását. Az 1523-as budai országgyűlés az „új eretnység” követőit fej- és jószágvesztéssel fenyegeti, az 1524-es pesti és 1525-ös rákosi diéta pedig egyenesen máglyahalált helyez kilátásba számukra. Ez éppúgy történelmi tény, mint az, hogy a magyarság a következő két generációban – legalábbis túlnyomó többségében – protestáns volt. Az ellentmondás mai szemmel feloldhatatlannak látszik. Meg tudjuk-e érteni a kor szelleme alapján?

A történelmi cezúra itt is, mint sok más területen: Mohács. A csata-

vesztés hírére Mária királyné fejevesztetten menekül Budáról, nem annyira a török fenyegetés, sokkal inkább a magyar rendek nem ok nélkül várható gyűlölete elől. Az ország király – és ezzel központi vezetés – nélkül marad. *Zápolyai János* trónigénye legalább annyira vitatható vagy elismerhető, mint Ferdinándé. A két fél úgy hadakozik egymással, mintha a harmadik, a török, amely egyedül rendelkezik reális hatalommal, nem is léteznék. Vallási kérdésekre egyelőre senkinek semmi gondolja. Tény, hogy mindkét fél hithű katolikus, s köztük közül valószínűleg Ferdinánd hajlékonyabb; ismerjük későbbi szerepét az augsburgi vallásbéke körül és a Tridenti zsinaton.

De gondoljuk meg: Ferdinánd 1526-ban még csak 23 éves volt! Későbbi magatartása talán csak azt bizonyítja, hogy tanult a történelekből. *Zápolyai Ferdinánd* sokkal merevebb álláspontot képviselt a reformációval szemben, amiben megerősítette őt első tanácsadója, a horvát eredetű pálos barát, *Fráter György*, aki *Zápolyai* 1540-ben bekövetkezett halála után a csecsemő *János Szigmond* és az özvegyen maradt, sok szempontból határozatlan *Izabella* királyné mellett egész 1551-ig, meggyilkoltatásáig egyeduralkodója volt az ország keleti részének, zseniális ravaszsággal s néha megdöbbentő naivitással egyensúlyozva Bécs és a „Fényes Porta” között. Szó sem lehet tehát arról, hogy az „új hit” bárhol is élvezte volna a világi felsőbbtség támogatását, vagy akár csak jóindulatát is. Annál több értesülésünk van arról, hogy a keleti részek magyarsága Mária királyné személyében nemcsak Ferdinánd nővérét, a Habsburg-ház exponensét, hanem a „német lutheránát” is gyűlölte. A protestantizmus ennek ellenére futótűzként terjedt az ország mindkét részében, sőt a török hódoltság területén is.

Így nézve még érthetlenebbnek látszik a dolog, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy sem Ferdinándnak, sem *Zápolyai* nem volt ideje arra, hogy vallási kérdésekkel foglalkozzék, s hogy a török egyáltalán nem törődött ilyesmivel. Hiszen ezt bőven kiegyensúlyozhatta volna az a nagyon is érthető ellenszenv, amelyet Luther és *Ulrich von Hutten* (1488-1523) nyilatkozatai keltettek a magyarságban, amelyek szerint a török veszedelemben Isten büntetését kellett volna látni, ami a pápaság és a katolicizmus bűneiért sújtja a világot. Ezek a nyugati hangok persze egy csapásra elhallgattak, amikor *Szulejmán* janicsárjai és tevenyjai előzőlöttek Bécs környéket, és három hétig tartó ostrom alá fogták a császárvárost (1528. szept. 26-tól okt. 14-ig).

Talán közelebb jutunk a magyarázathoz, ha a katolikus egyház állapotát vizsgáljuk. Kétségtelen, hogy Szent István óta a kereszténység mély gyökereket vert a magyarság lelkében; Magyarországon még a humanizmus is több keresztény elemet hordott, mint általában Európában. Talán épp ezért szült az egyház s elsősorban a főpapság elvilágiasodása még nagyobb felháborodást és elégedetlenséget, mint amilyennel a nyugati humanisták – például *Erasmus* – egyházellenes kritikájában találkozunk.

Mátyás halála (1490) óta a püspökségeket és az érseki széket is arra méltatlan személyek töltötték be. Gondoljunk csak a kezét még a pápai tiara után is kinyújtó *Bakócz Tamásra*, aki birtokszerző éhségében még a legaljasabb módszerektől sem riadt vissza, s akinek halála után (1521) elkobzott ingóságai között 300 mázsa (!) ezüst találtott. S bizonyára nem ok nélkül szavazta meg az 1498-as országgyűlés a 25. törvénycikket, amely megtiltotta a főpapoknak világi javak szerzését, s előírta, hogy egyházi urak ne lehessenek egyúttal főispánok is. Ezzel a törvénnyel persze

senki nem törődött, legkevésbé a főpapok, amint azt Bakócz példája mutatja. De még az egyházi hivatásukat méltón betöltő főpapok is kénytelenek voltak idejüket javarészt politikai kérdésekkel tölteni; a hívek lelkigondozásával és az alsó papság kiképzésével magyarán mondvá a kutya sem törődött, minek következtében a nép vallásos szükségletei egyre nagyobb mértékben kielégületlenül maradtak. Rossz vért szült a szerzetesi élet sok helyütt tapasztalható elvilágiasodása is.

Mindennek ellenére a katolikus egyház még sokáig tarthatta volna hatalmát erkölcsi tekintély nélkül is, ma már szinte elképzelhetetlen világi gazdagsága alapján. A középkori magyar katolikus egyház óriási birtokokkal rendelkezett, városokkal és vártartományokkal, az ország haderejének, a bandériumoknak jelentős részét is ő állította ki. Ezt a világi hatalmat azonban Mohács elfújta, mint a porszemet. A mohácsi csatát mindössze öt vagy hat püspök élte túl, s a világi főurak azonnal megkezdték a gazdátlanul maradt egyházi javadalmak kifosztását, illetve bekebelezését. Az ország nádora, *Báthory István* már Mohácstól menekülőben kifosztotta a pécsi káptalan kanonokjait, akik a török elől futottak székesegyházuk ősi kincseivel. A Szent Istvántól eredeztetett és Werbőczy hármaskönyvében közjogilag körülbástyázott, legfőbb kegyúri jogot mindkét király – János és Ferdinánd – gyakorolja, bőkezűen osztogatva híveik vagy a megnyerendő főurak között a nagy egyházi javadalmakat. Több püspöki szék hosszú ideig betöltetlen, a nyitrai például 1528-tól 1557-ig, a győri 1527-től 1554-ig. De ott is, ahol van püspök, a világi urak zsebébe folynak a jövedelmek. A pápai nuncius 1589-ben már nem talál jelentkezőt az egri püspöki székre, mert annak egész évi jövedelme 4.000 forint, s az is csak papíron. Megsemmisült az egyház óriási értéket képviselő ingó vagyona is, amelynek szétosztásában vagy világi célokra való felhasználásában Ferdinánd király járt elő jó példával, így aztán híveitől sem vehette zokon, ha hasonlóképpen cselekedtek. A katolikus egyház világi, gazdasági hatalma a század harmincas éveinek közepén megszűntnek tekinthe-

tő, s ebben a reformációnak semmi szerepe nem volt.

Lényeges volt a reformáció terjedésének szempontjából az a légüres tér, amely a lelkigondozói munka végzetes elhanyagolása miatt már messze Mohács előtt keletkezett. Ezért azonban nem hibáztathatjuk csak a magyar klérust, hiszen ez európai jelenség volt. Magyarországon azonban a protestantizmusnak könnyebb dolga volt, mint bárhol másutt; miután Mohács szétzúzta mind a királyság, mind az egyház világi hatalmát, e légüres térbe szabadon áradhatott be az „új hit”.

Tunyogi Csapó Gábor

Oktoberi estén

*Harmatszitáló égre
Kis fények térdepelnek,
Fák gyóntatják a csendet.
Ez volna hát a béke?*

*Lombok piros zenéje.
Az ujjaink remegnek,
Csipkebokor-szerelmek
tüze örökre égne?*

*Égünk, Hány ezredéve?
S meddig? Kezdeté, vége
nincsen e szerelemnek,*

*Kis fények térdepelnek
harmatszitáló égre.
Igen. Hát ez a béke.*

(Bécs, 1958. október)

A gyors terjedés okait keresve három tényező öttik szembe: a magyar nagybirtok rendi alkotmányon alapuló, különleges helyzete, a nagybirtokosok humanista műveltsége és a protestáns prédikátorokkal megjelenő új embertípus.

A magyar nagybirtok – mint tudjuk – Mátyás óta erősebben kiépítette hatalmát, s Mohács után mind Ferdinánd, mind János király

ország részében az egyetlen szervezett hatalmi apparátust jelentette. A magyar nagybirtokos ebben az időben körülbelül ugyanazt a szerepet játszotta – ha jóval kisebb keretek között is –, mint Németországban a fejedelmek, az úgynevezett Landesfürst-ök. Így teljes mértékben alkalmazhatta és alkalmazta is a „cujus regio, ejus religio” akkor még meg sem fogalmazott elvét (ezt csak az 1555-ös vallásbéke iktatta törvénybe). Ferdinánd alatt az egyes nagyurak szabadon választhatták meg vallásukat, s az akkori kor felfogása szerint egyenesen kötelességüknek érezték, hogy a maguk hitére vonják vagy abban megtartsák alattvalóikat is, ha másképp nem ment, akkor akár erőszakkal is. Atrocitásokról azonban alig hallunk; csak *Perényi Péterről* jegyezte fel a történelem, hogy egy ízben böjt idején szalonnaevésre kényszerítette több katolikus falu népét. Ez a magyarázata annak, hogy néha egész országrészek léptek át zárt egységben az egyik hitről a másikra; a folyamat az ellenreformáció idején éppen így zajlott, csak fordított irányban; *Pázmány Péter* és a jezsuiták csaknem kizárólag a főúri családokra irányították térítő tevékenységüket.

A főurak nagy része már a reformáció megjelenése előtt érintkezésben állt az európai humanizmus szellemével, vagy II. Lajos és Mária királyné udvarában, vagy külföldi utak és tanulmányok alapján, mint *Dudith András* vagy a későbbi nádor, *Nádasdy Tamás*, aki Bécsben és Bolognában tanult, vagy olvasottságuk következtében, mint *Perényiné Frangepán Katalin*. Noha Mátyás király olasz földről ültette át a humanizmust Magyarországra, de a későbbiek folyamán egyre erősebbé vált az észak-európai humanisták kevésbé világias, sokszor a „devotio moderna”-val átítatott szellemének hatása, amelyből a reformáció kinőtt. A magyar főúri körökben a reformáció tehát nyitott kapukat döngtetett.

A protestáns magyar prédikátorokkal új embertípus lép történelmünk színpadára. Valamennyien kiművelt fők, külföldi egyetemeken tanultak, legtöbbször Krakkóban vagy Wittenbergben, de voltak közöttük olyanok is, akik megjárták Svájcot és Olaszországot is; a későbbiekben egész nemzedékek ta-

nultak a holland egyetemeken, s Angliába is többen eljutottak; a peregrináció egyszerűen hozzátartozott a protestáns magyar prédikátor életformájához, amely rendszerint nagyon kalandos volt. Csaknem éppígy tartozéka volt ennek az életnek a börtön, vagy legalábbis annak fenyegetése. *Dévai Bíró Mátyást* kassai barátai szöktették meg a bécsi börtönből s az akasztófa árnyékából, *Dávid Ferenc* várfogságban fejezte be hányatott életét, *Szenci Molnár Albertet* Heidelbergben csaknem halálra kínozták Tillynek, a katolikus liga generálisának zsoldosai. Ezeket az embereket azonban ilyesmi nem tarthatta vissza; a minden tekintélytől mentes, személyes hit katonái voltak, akiket csak megölni lehetett, megtörni nem. S közben mindenhez értettek: a prédikátor tanító is volt, író is; s aki abban a korban írt, feltétlenül tudott fordítani is; s aki ilyesmivel foglalkozott, az előbb-utóbb belekóstolt a könyvnyomtatás mesterségébe is. A reneszánsz egyetemes embere áll itt előttünk, de egyértelmű, mindent meghatározó vallási előjellel, a személyes hit által felszabadított, autonóm ember, aki tudja, hogy hitét és szabadságát azért kapta

ajándékba, hogy szolgáljon. Ennek az embertípusnak a kitermelése talán a reformáció legnagyobb érdeme, s ezen semmit nem változtat az, hogy e típus legmagasabb szintű képviselője a másik oldalon jelent meg és harcolt *Pázmány Péter* személyében.

A hitben megüresedett katolikus egyház sokszor katasztrofálisan képzetlen alsó papsága természetesen sehol nem állhatta meg helyét az új vallás e magas műveltségű és rajongó hitű, vakmerő kóborlovagjaival szemben, különösen akkor nem, ha ezek egy-egy mágnás vagy földesúr udvari papjaként léphettek fel. S rendszerint ez volt a helyzet, hiszen a földesurak kötelességüknek érezték – eltekintve attól, hogy ez maguknak és családjuknak is lelki szükséglete volt – egy-egy már nevesebb prédikátor meghívását udvarukba, s ezek természetesen szívesen tettek eleget ilyen meghívásoknak. Munkájuk befejeztével aztán továbbálltak, új területet és új pártfogót keresve térítő buzgalmuk számára. Így hódította meg például *Dévai Bíró Mátyás* a Nádasdyak, a Batthyányiak, majd a Perényiek birtokait; s az 1536-ban János király által Török Bálintnak elzálogosított

Debrecen – a későbbi „kálvinista Róma” – így tért át az új földesúr ugyancsak *Bálint* nevű papjának hatása alatt szinte egységesen az új hitre.

Mindez békességesen, a szellem fegyverei által, vagy legalábbis atrocitások nélkül ment végbe. Csúpan a felvidéki német városokból vannak értesüléseink arról, hogy az új hitre tért polgárság bántalmazta a városból kivonuló szerzeteseket és apácákat. Mire a ridenti zsinat 1545-ben összeült, hogy megkezdjék véget érni nem akaró és nagyjából eredménytelen tanácskozásait, Magyarországon a katolikus egyház – nem annyira a hit! – már semmilyen szerepet nem játszott. Az augsburgi vallásbéke a protestáns hit számára a nyugodt terjeszkedés további éveit biztosította. Vallási, hitelvi harcok voltaképpen csak a hatvanas években lángoltak fel újra, s akkor sem a katolikusok és protestánsok, hanem a különböző protestáns irányok között; a lutheri irány hívei hadakoztak a kálvini tanok ellen, majd együttesen vagy külön-külön a mindkettőjükre nagy veszélyt jelentő unitárius áramlattal szemben.

A darabokra szakadt ország egyes területein *a fejlődés* természetesen nem volt azonos menetű. Magyarország a 16. században voltaképpen nem három, hanem négy részből állott. A Dunántúl és a Felvidék egy része a bécsi udvar alá tartozott; Erdély már Zápolyai János alatt megkezdte azt az önálló életet, amelyet aztán Bocskay, Bethlen és a Rákócziak alatt kiépítve évszázadokig fenn tudott tartani; az ország északkeleti része – Debrecennel a középpontban – e két hatalom között legalábbis időlegesen bizonyos gyakorlati önállóságra tett szert, s békésen, de állhatatosan dacolt mind a királyi udvar, mind az erdélyi fejedelem akaratával. Legszerencsétlenebb helyzetben természetesen a török hódoltság alatt álló országrész volt, amely a század folyamán jóformán teljes egészében pusztasággá változott; szellemi s így vallási élet csak az újonnan kialakult központok, a későbbi nagy parasztvárosok – mint Szeged és Kecskemét – környékén létezett, ha létezett egyáltalán.

Ez az írás az 1983 októberében, a Luganói Magyar Napok keretében elhangzott előadás – „Erős várunk nekünk az Isten” A reformáció hatásai és jelentősége a magyar történelemben – III. fejezete.

